PL

PRZEWODNIK TURYSTYCZNY

ŚLADAMI ŁÓDZKICH ŻYDÓW

WSTĘP

Łódź przemysłowa była wielokulturowym miastem, w którym obok siebie żyli Polacy, Niemcy i Żydzi. W 1939 r. wśród 600 tys. mieszkańców tylko niewiele ponad połowę stanowili Polacy, 33 proc. - Żydzi, a blisko 10 proc. - Niemcy. Wybuch II wojny światowej dramatycznie zmienił historię Łodzi. Tylko niewielka część przedwojennych mieszkańców wróciłado Łodzi. Niemal całkowicie zniknęła społeczność żydowska, która zginęła w obozach zagłady i w gettach. W 1945 r. miasto rozpoczęło zupełnie nowy rozdział. Na wiele lat zapomniało o swojej przeszłości. Ale powoli odzyskuje pamięć.

Przewodnik, który Państwu oddajemy, służy temu, by pokazać bogactwo żydowskiej Łodzi. Tylko wiedząc o tym, jak ciekawa i różnorodna była dawna żydowska Łódź, można uzmysłowić sobie stratę, jaką poniosło miasto, z którego zniknęła nagle jedna trzecia obywateli…

POCZĄTKI ŻYDOWSKIEJ ŁODZI

Pierwsi żydowscy osadnicy pojawili się w Łodzi pod koniec XVIII w. Ich liczba rosła wraz z rozwojem Łodzi przemysłowej. Skuszeni możliwościami „ziemi obiecanej", przybywali tutaj z Królestwa Polskiego i z całej Europy. Wśród nich znalazło się wiele wybitnych osobistości, które na trwałe wpisały się w życie kulturalne, społeczne i polityczne miasta. Na początku XX w. Łódź była największym po Warszawie skupiskiem ludności żydowskiej w Polsce. Wybuch II wojny światowej spowodował tragedię 231 tys. osób wyznania mojżeszowego, zamieszkujących w tym czasie Łódź. Większość z nich została przesiedlona do getta, utworzonego przez niemieckich okupantów w Łodzi w lutym 1940 r. Na skutek polityki eksterminacyjnej 150 tys. Żydów łódzkich wraz z 20 tys. deportowanych z Europy Zachodniej zostało zamordowanych przez Niemców w obozach zagłady Auschwitz-Birkenau i Kulmhof am Ner (Chełmno nad Nerem). Ocalała tylko niewielka część społeczności żydowskiej.

Dziś, kilkadziesiąt lat po wojnie, łódzka Gmina Wyznaniowa Żydowska ma kilkuset członków, prowadzi działalność religijną, charytatywną i oświatową. W Łodzi działa też kilkanaście instytucji i organizacji zajmujących się historią, kulturą i tradycją żydowską, na Uniwersytecie Łódzkim prowadzone są regularne zajęcia na temat żydowskiej Łodzi. Od wielu lat historia łódzkich Żydów stanowi znowu ważny element budujący tożsamość miasta.

ŚLADAMI ŁÓDZKICH ŻYDÓW

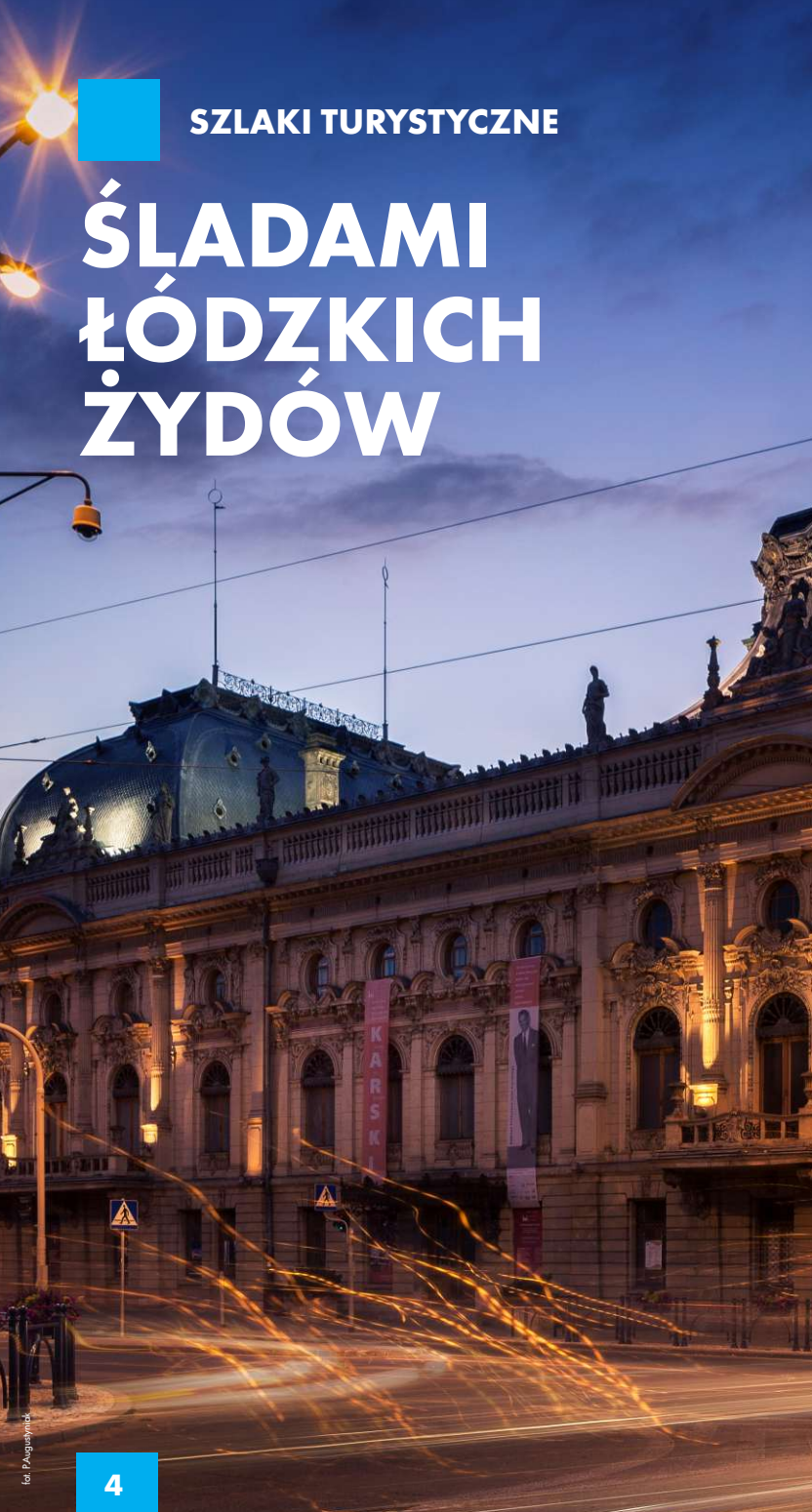

fot. P.Augustyniak

Żydowscy mieszkańcy brali aktywny udział w życiu gospodarczym, społecznym i kulturalnym miasta. Byli właścicielami więcej niż połowy fabryk, zakładów i warsztatów, zakładali partie i stowarzyszenia, mieli swoich przedstawicieli w radzie miejskiej. Żydowskie instytucje oświatowe, znane z wysokiego poziomu nauczania, wykształciły prawie 20 tys. uczniów na poziomie podstawowym, gimnazjalnym oraz zawodowym. W Łodzi wydawanych było kilka tytułów prasy żydowskiej, w języku polskim i w jidysz. Życie kulturalne miasta kwitło w dużej mierze dzięki żydowskim artystom, m.in. pisarzom skupionym wokół grupy „Jung Jidysz", aktorom, muzykom, malarzom. Zapraszamy do wędrówki śladami łódzkich Żydów, szlakiem prowadzącym do pałaców, willi, dawnych szkół, miejsc po zburzonych synagogach, do siedziby Gminy Żydowskiej, do czynnej synagogi, na cmentarz żydowski.

ZESKANUJ I ZOBACZ OBIEKTY NA MAPIE:

ŚLADAMI ŁÓDZKICH ŻYDÓW

1 IMPERIUM IZRAELA POZNAŃSKIEGO
UL. OGRODOWA 17

Izrael Kalmanowicz Poznański (1833-1900) karierę rozpoczynał od skromnego składu tkanin i sklepu. Przemysłowe imperium powstało w drugiej połowie XIX w. Stanowi jeden z najlepiej zachowanych kompleksów fabryczno-rezydencjalnych. Zespół został zaprojektowany przez Hilarego Majewskiego. W jego skład wchodziło kilkanaście budynków (tkalnia, przędzalnia, bielnik, apretura, farbiarnia, drukarnia tkanin oraz budynki pomocnicze). Obecnie na terenie obiektu działa centrum kulturalno-rozrywkowe Manufaktura. Po przeciwnej stronie ul. Ogrodowej znajduje się osiedle robotnicze, które Poznański wybudował dla swoich pracowników.

2 PAŁAC IZRAELA KALMANOWICZA POZNAŃSKIEGO
UL. OGRODOWA 15

Pałac I. K. Poznańskiego jest największą rezydencją fabrykancką w Polsce. W jego architekturze można odnaleźć elementy różnych stylów. Budowa, według projektu Hilarego Majewskiego, Adolfa Zeligsona, Juliusza Junga i Dawida Rosenthala, została zakończona w 1903 r. Od 1975 r. wnętrza wykorzystuje Muzeum Miasta Łodzi, w których można podziwiać gabinety biograficzne sławnych łodzian: Juliana Tuwima, Jerzego Kosińskiego, Aleksandra Tansmana, Artura Rubinsteina, Jana Karskiego, Karla Dedeciusa.

3 PAŁAC KAROLA POZNAŃSKIEGO
UL. GDAŃSKA 32

Pałac został wzniesiony w latach 1904-1908 dla syna I. K. Poznańskiego – Karola. Projekt budynku wykonał Adolf Zeligson (1876-1919). Pałac został wybudowany w stylu neorenesansowym, miał charakter reprezentacyjny, wyraźnie podkreślony przez pełen przepychu wystrój wnętrz. Obecnie w budynku mieści się Akademia Muzyczna im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów.

4 PAŁAC MAURYCEGO POZNAŃSKIEGO
UL. WIĘCKOWSKIEGO 36

Pałac wzniesiony około 1896 r. dla syna I. K. Poznańskiego – Maurycego i jego żony Sary z domu Silberstein. Wybudowany w stylu neorenesansowym, prawdopodobnie był wzorowany na budynku biblioteki Sansovina w Wenecji i miał charakter rezydencjalno-mieszkalny. Autorem projektu był Adolf Zeligson. Od 1947 r. budynek jest siedzibą Muzeum Sztuki, które posiada najstarszą w Europie kolekcję sztuki nowoczesnej.

5 MIESZKANIE ARTURA SZYKA
UL. WIĘCKOWSKIEGO 20

Pod tym adresem mieszkał Artur Szyk (1894-1951), rysownik, karykaturzysta i malarz, autor słynnego cyklu „Statut kaliski", ukazującego historię Żydów w Polsce od średniowiecza do czasów mu współczesnych. W tym budynku, w latach 30. XX wieku powstawały ilustracje do słynnej „Haggady".

6 MIESZKANIE ARY STERNFELDA
UL. WIĘCKOWSKIEGO 21

Tu w latach 30. XX w. mieszkał Ary Sternfeld (1905-1980), jeden z pionierów kosmonautyki, który obliczał trajektorie lotów międzyplanetarnych i napisał „Wstęp do kosmonautyki". Jego imię nosi łódzkie planetarium.

7 SYNAGOGA
UL. WÓLCZAŃSKA 6

Na pustym dziś placu, przed II wojną światową wznosiła się synagoga zwana „Wolyner szil". Wybudowana w stylu neoromańskim, powstała w 1904 r., autorem projektu był Gustaw Landau-Gutenteger. Na modły uczęszczali do niej Żydzi z Litwy, tzw. Litwacy, którzy na przełomie wieków stanowili znaczną grupę wśród łódzkich Żydów. Wraz z innymi łódzkimi synagogami została podpalona przez Niemców w nocy z 10 na 11 listopada 1939 r. Opisał to Icchak Kacenelson w „Pieśni o zamordowanym żydowskim narodzie".

PAŁAC IZRAELA KALMANOWICZA POZNAŃSKIEGO UL. OGRODOWA 15

fot. P.Augustyniak

ŁAWECZKA JULIANA TUWIMA UL. PIOTRKOWSKA 104

8 TEATR NOWY
UL. WIĘCKOWSKIEGO 15

Od 1912 r. siedziba teatru „Scala", prowadzonego przez Juliusza Adlera i Hermana Sierockiego. W ostatnich dniach okupacji w budynku wybuchł pożar. Po odbudowie był on siedzibą Państwowego Teatru Żydowskiego, a następnie działającego do dziś Teatru Nowego im. Kazimierza Dejmka.

9 SYNAGOGA
UL. ZACHODNIA 70

W miejscu parkingu i budynku biurowego, do końca 1939 r. stała synagoga „Wilker szil", przy której działał największy w Łodzi dom nauki. Wzniesiona w latach 1875-1878, przebudowana na początku XX w. według projektu Gustawa Landau-Gutentegera. Wraz z innymi łódzkimi synagogami została zniszczona przez Niemców w czasie II wojny światowej.

10 SYNAGOGA
AL. KOŚCIUSZKI 2

Na pustym obecnie placu, przed II wojną światową wznosił się gmach największej łódzkiej synagogi, zwanej „Dajczeszil". Wzniesiona w 1887 r., należała do tzw. reformowanych bóżnic, korzystali z niej Żydzi „postępowi", próbujący upodobnić się wyglądem i obyczajami do społeczności nieżydowskich. Wśród nich znajdowali się najzamożniejsi łódzcy fabrykanci: rodziny Poznańskich, Jarocińskich czy Silbersteinów. Dla biedoty wstęp do synagogi był ograniczony ze względu na konieczność wykupienia rocznego abonamentu. Wraz z innymi łódzkimi synagogami, została podpalona przez Niemców w nocy z 10 na 11 listopada 1939 r.

11 DOM PINKUSA
AL. KOŚCIUSZKI 1

Kamienica Mieczysława Pinkusa, członka Dozoru Bóżniczego, jednego z założycieli łódzkiego żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności. Budynek został wzniesiony w 1894 r. według projektu Davida Landego w stylu neobarokowym z niezwykle bogatą dekoracją.

12 GIMNAZJUM JÓZEFA ABA
UL. ZIELONA 8 i 10

Józef Ab złożył pierwszą żeńską szkołę handlową w 1910 r., po trzech latach przeniósł ją na ul. Zieloną 8. W 1921 r. szkoła została przekształcona na Gimnazjum Żeńskie o profilu humanistycznym i przeniesiona do budynku przy ul. Zielonej 10. W 1931 r. szkoła otrzymała imię byłego dyrektora. Szkoła funkcjonowała też w getcie.

13 HAZOMIR
AL. KOŚCIUSZKI 21

Siedziba żydowskiego Towarzystwa Literacko-Muzycznego „Hazomir" („Słowik"). Był to jeden z najstarszych i najbardziej aktywnych ośrodków życia kulturalnego społeczności żydowskiej w Łodzi. Towarzystwo powstało na początku XX wieku, organizowało bale, wykłady, przedstawienia teatralne, wystawy, wieczory poezji. Działający przy nim chór słynął na całą Polskę. Tu mieściło się też żeńskie gimnazjum im. E. Orzeszkowej, gdzie uczyły się przede wszystkim żydowskie uczennice.

14 DOM SEWERYNA STERLINGA
UL. PIOTRKOWSKA 111

W kamienicy mieszkał Seweryn Sterling (1864-1932) – wybitny lekarz, popularyzator higieny społecznej, oświaty sanitarnej oraz działacz społeczny. W żydowskim szpitalu im. Izraela i Leony Poznańskich zorganizował pierwszy w Królestwie Polskim oddział dla chorych na gruźlicę i został jego ordynatorem. Sterling był także wiceprezesem oraz prezesem łódzkiego Towarzystwa Lekarskiego oraz założycielem łódzkiego oddziału Ligi Przeciwgruźliczej.

15 ŁAWECZKA JULIANA TUWIMA
UL. PIOTRKOWSKA 104

Julian Tuwim (1894-1953), polski poeta żydowskiego pochodzenia, który urodził się i dojrzewał w Łodzi. W 1914 r. ukończył gimnazjum męskie przy ul. Sienkiewicza, a w 1916 r. wyjechał do Warszawy na studia i nigdy na stałe nie wrócił do Łodzi, ale w swoich wierszach niejednokrotnie podkreślał: *Mój gród - to Łódź, To moja kolebka rodzima*! Rzeźba przedstawiająca poetę była pierwszą w galerii wielkich łodzian na ul. Piotrkowskiej.

16 DOM RUBINSTEINA
UL. PIOTRKOWSKA 78

W tym domu mieszkał Artur Rubinstein (1887-1982), pianista, wybitny wykonawca muzyki klasycznej i romantycznej. W Łodzi pobierał pierwsze lekcje gry na fortepianie i dawał pierwsze występy. Od 1898 r. występował na całym świecie. W 1939 r. wraz z rodziną przeniósł się do Stanów Zjednoczonych. Mimo iż tylko kilka lat spędził w Łodzi, nigdy nie zapomniał o rodzinnym mieście. Na cmentarzu żydowskim jest grób jego rodziców.

17 B`NEI B`RITH
UL. PIOTRKOWSKA 90

Od 1926 r. na pierwszym piętrze budynku mieściła się siedziba oddziału łódzkiego Żydowskiego Stowarzyszenia Humanitarnego Montefiore „B`nei B`rith", będącego kongregacją wolnomularską. Stowarzyszenie powstało w 1843 r. w Nowym Jorku i działa tam do dziś. Jego nazwa po hebrajsku znaczy „Synowie Przymierza". W ramach działalności fundowano stypendia dla studentów, dofinansowywano szpitale oraz walczono z antysemityzmem. Do 1938 r. organizacja działała także w Polsce. Łódzka siedziba miała charakter ekskluzywnego klubu dla żydowskiej burżuazji. Tu swoje wystawy miał m.in. Artur Szyk i Maurycy Trębacz.

18 PAŁAC GOLDFEDERA
UL. PIOTRKOWSKA 77

Pałac należał do żydowskiego bankiera Maksymiliana Goldfedera. Został wybudowany w latach 1889-1892 według projektu Hilarego Majewskiego. Miał charakter śródmiejskiej rezydencji, opartej na wzorcach renesansu włoskiego. Na parterze mieściły się kasy bankowe, piętro spełniało funkcje reprezentacyjno-mieszkalne.

fot.Centrum Dialogu

SYNAGOGA UL. REWOLUCJI 1905 R. NR 28

19 DOM MAURYCEGO TRĘBACZA
UL. PIOTRKOWSKA 71

Malarz Maurycy Trębacz (1861-1941) był uczniem Wojciecha Gersona i Aleksandra Kamińskiego, studiował w Szkole Sztuk Pięknych u Jana Matejki i Leopolda Loefflera. Prace artysty charakteryzuje historyczny realizm oraz wpływy szkoły monachijskiej. W 1932 r. Trębacz był kandydatem do artystycznej Nagrody Miasta Łodzi, którą otrzymał Władysław Strzemiński.

20 KAMIENICA POD ATLASAMI
UL. PIOTRKOWSKA 53

Budynek powstał w 1885 r. według projektu Juliusza Junga. Był własnością żydowskich kupców Konstadtów, należących do najbardziej zasłużonych łódzkich rodzin. Herman Konstadt (1825-1895) był czołowym żydowskim filantropem, m.in. ufundował szkołę dla żydowskich dzieci przy ul. Zawadzkiej 42 (dziś Próchnika) i przytułek dla starców (ul. Pomorska 54). Z inicjatywy Fundacji Konstadtów powstał też szpital dla dzieci (dziś zakaźny na Radogoszczu) i dom przedpogrzebowy na cmentarzu żydowskim.

21 CAFE ASTORIA
UL. PIOTRKOWSKA 27

W narożnym budynku przed II wojną światową znajdowała się najpopularniejsza kawiarnia żydowskich artystów i pisarzy Cafe Astoria. To tutaj niejednokrotnie powstawały pomysły na nowe przedstawienia teatralne lub kolejne dzieła sztuki. Po zajęciu Łodzi przez niemieckich okupantów, dokonano aresztowań wielu żydowskich artystów i działaczy społecznych.

22 SYNAGOGA
UL. REWOLUCJI 1905 R. NR 28

W drugim podwórzu ogromnej kamienicy znajduje się jedyna zachowana synagoga. Powstała w latach 1895-1900 jako prywatny dom modlitwy, należący do żydowskiej rodziny Reicherów. Autorem projektu był Gustaw Landau-Gutenteger. Przed wybuchem wojny budynek nie pełnił funkcji religijnych i jako świecki budynek został sprzedany niemieckiemu przedsiębiorcy. Mieścił się w nim skład soli i chemikaliów. Zwiedzanie po uzgodnieniu z Gminą Żydowską - tel. (+ 48) 42 633 51 56.

23 SIEDZIBA GMINY WYZNANIOWEJ ŻYDOWSKIEJ
UL. POMORSKA 18

Obiekt powstał ok. 1855 r. Początkowo należał do przedsiębiorcy Karola Gebhardta. W 1875 r. po przebudowie przeznaczono go na siedzibę Banku Handlowego. Od 1934 r. znajdowała się tu siedziba łódzkiej Gminy Żydowskiej. Po zajęciu Łodzi przez wojska okupacyjne budynek został przejęty przez Niemców. Od 1997 r. jest ponownie siedzibą Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Łodzi.

24 DAWNA ŻYDOWSKA SZKOŁA RZEMIEŚLNICZA
UL. POMORSKA 46/48

Budynek ufundowany przez przemysłowca i filantropa Zygmunta Jarocińskiego. Od listopada 1901 r. mieścił szkołę rzemieślniczą „Talmud Tora", założoną przez działające od XIX w. Żydowskie Towarzystwo Dobroczynności. Absolwenci szkoły byli pionierami izraelskiego przemysłu, m.in. założycielami fabryki „Lodzija" w Tel Awiwie.

25 SZPITAL ŻYDOWSKI IM. LEONII I IZRAELA POZNAŃSKICH
UL. STERLINGA 1/3

Szpital został ufundowany przez rodzinę Poznańskich na początku lat 80. XIX wieku. Autorem projektu był Hilary Majewski. W latach II wojny światowej został splądrowany przez niemieckich okupantów. Otwarty ponownie po wyzwoleniu, w 1947 r. zdobył sławę jako klinika kardiochirurgiczna kierowana przez prof. J. Molla. Obecnie szpital nosi imię Seweryna Sterlinga, lekarza, który w 1898 r. zorganizował w nim pierwszy oddział dla chorych na gruźlicę.

26 GIMNAZJA ŻYDOWSKIE
UL. KAMIŃSKIEGO 21 i 22

W latach 1919-1921 powstały w Łodzi dwa męskie żydowskie gimnazja pod patronatem Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich z językiem hebrajskim. Ich organizatorem był rabin i działacz społeczny Markus Braude. Pierwsze i Drugie Gimnazjum Męskie przy ówczesnej ul. Magistrackiej funkcjonowały do wybuchu wojny.

27 SYNAGOGA
ul. Wolborska 20

Na pustym dziś placu przed II wojną światową stała synagoga Żydów ortodoksyjnych, zwana „Alte szil". Pierwszy murowany budynek istniał już w 1861 r., przebudowany po 1875 r., nawiązywał do form bizantyjskich i mauretańskich. Projekt wykonał Adolf Zeligson. Synagoga ta, podobnie jak inne, została podpalona przez Niemców w nocy z 10 na 11 listopada 1939 r., ale budynek jeszcze przez jakiś czas stał w getcie, zanim został rozebrany.

28 POMNIK DEKALOGU
PARK STAROMIEJSKI

W pobliżu miejsca, gdzie stała synagoga, znajduje się pomnik Dekalogu. Powstał w 1995 r. z inicjatywy Fundacji „Karta z Dziejów" według projektu Gustawa Zemły. Przedstawia Mojżesza dźwigającego tablice z 10 przykazaniami. W podstawę pomnika wmurowano urnę z ziemią z Jerozolimy – ma być ona wyrazem pamięci o Żydach, którzy kiedyś mieszkali w Łodzi.

29 RYNEK STAREGO MIASTA

Był głównym placem handlowym XIX-wiecznej Łodzi. Przy nim w 1809 r. powstała pierwsza łódzka synagoga. Był najstarszą częścią tzw. rewiru żydowskiego,

istniejącego w Łodzi w latach 1825-1861, wydzielonego na podstawie umowy zgierskiej, podpisanej przez władze miasta z niemieckimi rzemieślnikami tworzącymi osadę przemysłową na tzw. Nowym Mieście. Do 1862 r. poza rewirem mogli się osiedlać jedynie zamożni i zasymilowani Żydzi.

30 PIERWSZY CMENTARZ ŻYDOWSKI
UL. RYBNA/ZACHODNIA

W 1811 r. władze gminy żydowskiej podjęły decyzję o utworzeniu pierwszego w Łodzi cmentarza żydowskiego. Pochówki na cmentarzu odbywały się do 1892 r. Spoczęło tu wielu zasłużonych dla Łodzi społeczników, nauczycieli, kupców, przemysłowców. Już w czasie II wojny światowej cmentarz uległ zniszczeniu. Jednak ostatecznej likwidacji dokonano w 1948 r. – w czasie poszerzania ulicy Zachodniej. Obecnie przez teren dawnego cmentarza przebiega część ulicy Zachodniej, na pozostałej części wybudowano bloki. Przy ul. Rybnej 11 znajduje się pamiątkowa tablica.

31 CMENTARZ ŻYDOWSKI
UL. BRACKA (WEJŚCIE OD UL. ZMIENNEJ)

Jest to jedna z największych żydowskich nekropolii w Europie. Zajmuje powierzchnię 42 ha, na jej terenie znajduje się ok. 180 000 grobów. Cmentarz powstał w 1892 r., grzebano na nim zarówno łódzkich przemysłowców, lekarzy, prawników, artystów, jak i żydowską biedotę. W centralnej części znajdują się potężne grobowce fabrykantów: Prussaków, Silbersteinów, Poznańskich, Konów, Jarocińskich, a także groby rodziców artystów: A. Szyka, A. Rubinsteina, J. Tuwima, A. Tansmana. W południowej części wydzielono tzw. pole gettowe – miejsce pochówku ok. 45 000 ofiar Litzmannstadt Getto. W części gospodarczej znajdują się: dom przedpogrzebowy i pomnik pomordowanych Żydów z 1956 r. Godziny zwiedzania: codziennie z wyjątkiem sobót i dni świątecznych według kalendarza żydowskiego, godz. 9-17 (IV-X), godz. 9-15 (XI-III).

CMENTARZ ŻYDOWSKI W ŁODZI UL. BRACKA (WEJŚCIE OD UL. ZMIENNEJ)

SZLAK LITZMANNSTADT GETTO

fot. A. Wach

Niedługo po rozpoczęciu okupacji, decyzją władz niemieckich, Łódź została włączona w obręb Rzeszy i stała się częścią tzw. Kraju Warty. Wkrótce rozpoczęły się przymusowe wywózki Polaków i Żydów do Generalnego Gubernatorstwa, aby zrobić miejsce dla napływających do miasta Niemców z Rzeszy, z krajów bałtyckich i z Wołynia. Okazało się jednak, że nie było możliwe usunięcie z miasta prawie 500 tys. mieszkańców. 8 II 1940 r. na podstawie zarządzenia prezydenta policji Johannesa Schäfera utworzone zostało getto dla żydowskich mieszkańców.

Zlokalizowano je w najbardziej zaniedbanej części miasta – na obszarze Bałut, Starego Miasta i Marysina, na powierzchni 4,13 km^2. W kwietniu 1940 r., nazwa Łódź została zmieniona przez Niemców na Litzmannstadt, a 1 maja getto zostało całkowicie zamknięte i odizolowane od miasta. Arteriami komunikacyjnymi, dzielącymi getto na trzy części, były ulice: Nowomiejska, Zgierska i Limanowskiego. Początkowo ruch między nimi odbywał się przez specjalnie zbudowane bramy, a później drewnianymi kładkami przerzuconymi nad ul. Zgierską, przy ul. Podrzecznej i Lutomierskiej oraz nad ul. Limanowskiego przy ul. Masarskiej. Getto zostało odizolowane od reszty miasta zasiekami z drutu kolczastego, wzdłuż których co 100 metrów Niemcy rozmieścili posterunki policji ochronnej. Na zamkniętym terenie znajdowały się 2332 domy z 28400 izbami, w których mieszkało 160 320 Żydów (ok. 7 osób na izbę i ok. 45 tys. osób na km^2). Początkowo funkcjonowały szkoły (zlikwidowano je w październiku 1941 r.), szpitale, ochronki, domy dziecka, domy starców, biura, urzędy i liczne agendy, stwarzające wrażenie normalnego życia w tym strasznym tworze.

Z upływem miesięcy getto stało się ogromnym obozem pracy, w którym w 1944 r. w 103 zakładach pracy, zwanych „resortami", Niemcy zatrudniali ponad 60 tys. pracowników. Po masowych wysiedleniach w 1942 r. do obozu zagłady w Kulmhof am Ner (Chełmno nad Nerem), Niemcy pozostawili ponad 80 tys. osób zdolnych do pracy. Zdawało się wtedy, że po likwidacji wszystkich skupisk żydowskich w okupowanym kraju, to jedyne, łódzkie, doczeka się wolności. Niestety, w sierpniu 1944 r. po wybuchu powstania warszawskiego i zatrzymaniu się radzieckich wojsk nad Wisłą, Niemcy zlikwidowali getto. Niemal wszystkich jego mieszkańców wywieźli do Auschwitz-Birkenau, pozostawiając do celów porządkowych ok. 800 osób, które przeżyły do czasu wkroczenia do Łodzi wojsk radzieckich. Przyjmuje się, że Litzmannstadt Getto przeżyło ok. 12 tys. osób.

SZLAK LITZMANNSTADT GETTO

OBIEKTY NA SZLAKU (OZNAKOWANE PAMIĄTKOWYMI TABLICAMI):

1 BAŁUCKI RYNEK

W barakach na Bałuckim Rynku (Baluter Ring) znajdowały się ekspozytury niemieckiego zarządu getta (Gettoverwaltung), któremu podlegała żydowska administracja. Na jej czele stał przełożony Starszeństwa Żydów – Chaim Mordechaj Rumkowski, który od maja 1940 r. do momentu likwidacji zarządzał gettem z mieszczącego się w drewnianych barakach centralnego sekretariatu. W październiku 1940 r. powstało tu Centralne Biuro Rejestrów Pracy, zajmujące się organizacją produkcji. Bałucki Rynek był także miejscem przeładunku żywności i surowców przywożonych do getta oraz produktów wytworzonych w getcie.

2 UL. ŁAGIEWNICKA 25

Jeden z ważniejszych budynków getta, w którym mieściło się kilka biur gminnych. Do października 1942 r. znajdowała się tu siedziba Najwyższej Izby Kontroli, Centralnej Komisji Fachowej, natomiast od listopada 1942 r. siedziba Rady Prezydialnej i Wydziału Zdrowia. W listopadzie 1942 r. na dachu budynku zainstalowano wzorcowy zegar. Naprzeciwko znajdowała się brama wjazdowa do getta.

3 UL. LIMANOWSKIEGO 1

Siedziba ekspozytury gestapo i VI rewiru Schupo. Stąd sprawowany był niemiecki nadzór polityczny i policyjny nad gettem. Zadaniem Schupo było pilnowanie, aby nikt nie dostał się na teren getta, ani się z niego nie wydostał. Tajna, polityczna niemiecka policja państwowa gestapo wprowadziła się do tego budynku w kwietniu 1940 r. Od 1941 r. na polecenie Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy brała bezpośredni udział w tzw. ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej (wymordowaniu mieszkańców getta w obozach zagłady).

4 PIERWSZY CMENTARZ ŻYDOWSKI
UL. RYBNA/ZACHODNIA

Patrz strona 13.

5 PLAC PIASTOWSKI

Przed wojną było to miejsce handlu, dlatego nazywano go placem Bazarowym („Bazarplatz") lub też placem Tanfaniego. Natomiast w czasie wojny stał się miejscem publicznych egzekucji mieszkańców getta. Pierwsza miała miejsce w lutym 1942 r. Ofiarą był Marks Hertz, który próbował uciec z getta. Kilka miesięcy później odbyły się kolejne egzekucje.

6 UL. LUTOMIERSKA 13 / UL. ZACHODNIA 14

W miejscu bloków mieszkalnych istniały budynki, w których mieścił się sąd dla nieletnich oraz biura ogniowej straży pożarnej (w 1942 r. getto posiadało 176 wyspecjalizowanych strażaków). W podwórzu był tzw. plac strażacki. Obecnie przez część dawnego placu przebiega jedna z nitek ulicy Zachodniej. Zachował się jednak budynek, przed którym przemawiał Przełożony Starszeństwa Żydów M. Ch. Rumkowski.

7 UL. LUTOMIERSKA 1

Siedziba Komendy Służby Porządkowej (Ordnungsdienst – OD) – policji żydowskiej w Litzmannstadt Getto, której podlegało pięć rewirów. Jej komendantem był Leon Rozenblat, a po likwidacji getta od września 1944 r. Mordka Bruder.

ŻYDZI ZA DRUTAMI GETTA (1941)

SZLAK LITZMANNSTADT GETTO

OBIEKTY NA SZLAKU (OZNAKOWANE PAMIĄTKOWYMI TABLICAMI)

POZOSTAŁE OBIEKTY

TRASA SZLAKU

GRANICE GETTA

1. Bałucki Rynek
2. ul. Łagiewnicka 25
3. ul. Limanowskiego 1
4. Pierwszy cmentarz żydowski
5. plac Piastowski
6. ul. Lutomierska 13 / ul. Zachodnia 14
7. ul. Lutomierska 1
8. plac Kościelny 1
9. plac Kościelny 4
10. ul. Łagiewnicka 1
11. ul. Kościelna 8
12. ul. Jakuba 10
13. ul. Franciszkańska 13/15
14. ul. Franciszkańska 27
15. ul. Franciszkańska 29
16. ul. Franciszkańska 31a
17. ul. Wojska Polskiego 84 (dawna Brzezińska)
18. ul. Wojska Polskiego 88/92 (dawna Brzezińska)
19. ul. Organizacji WiN 74 (dawna Dworska)
20. pomnik Martyrologii Dzieci w parku Szarych Szeregów
21. obóz dla dzieci i młodzieży polskiej
22. Cmentarz Żydowski
23. Stacja Radegast
24. ul. Ceglana 7
25. ul. Ciesielska 7
26. ul. Czarnieckiego 14
27. ul. Drewnowska 75
28. ul. Gnieźnieńska 20/22
29. ul. Krawiecka 3
30. ul. Łagiewnicka 34/36
31. ul. Marynarska 55
32. ul. Młynarska 25
33. ul. Młynarska 32
34. ul. Okopowa 119
35. ul. Organizacji WiN (dawna Dworska) 1/3
36. ul. Rybna 8
37. ul. Rybna 15
38. ul. Szklana 7
39. ul. Urzędnicza 11
40. ul. Wojska Polskiego (dawna Brzezińska) 10
41. ul. Zgierska 70

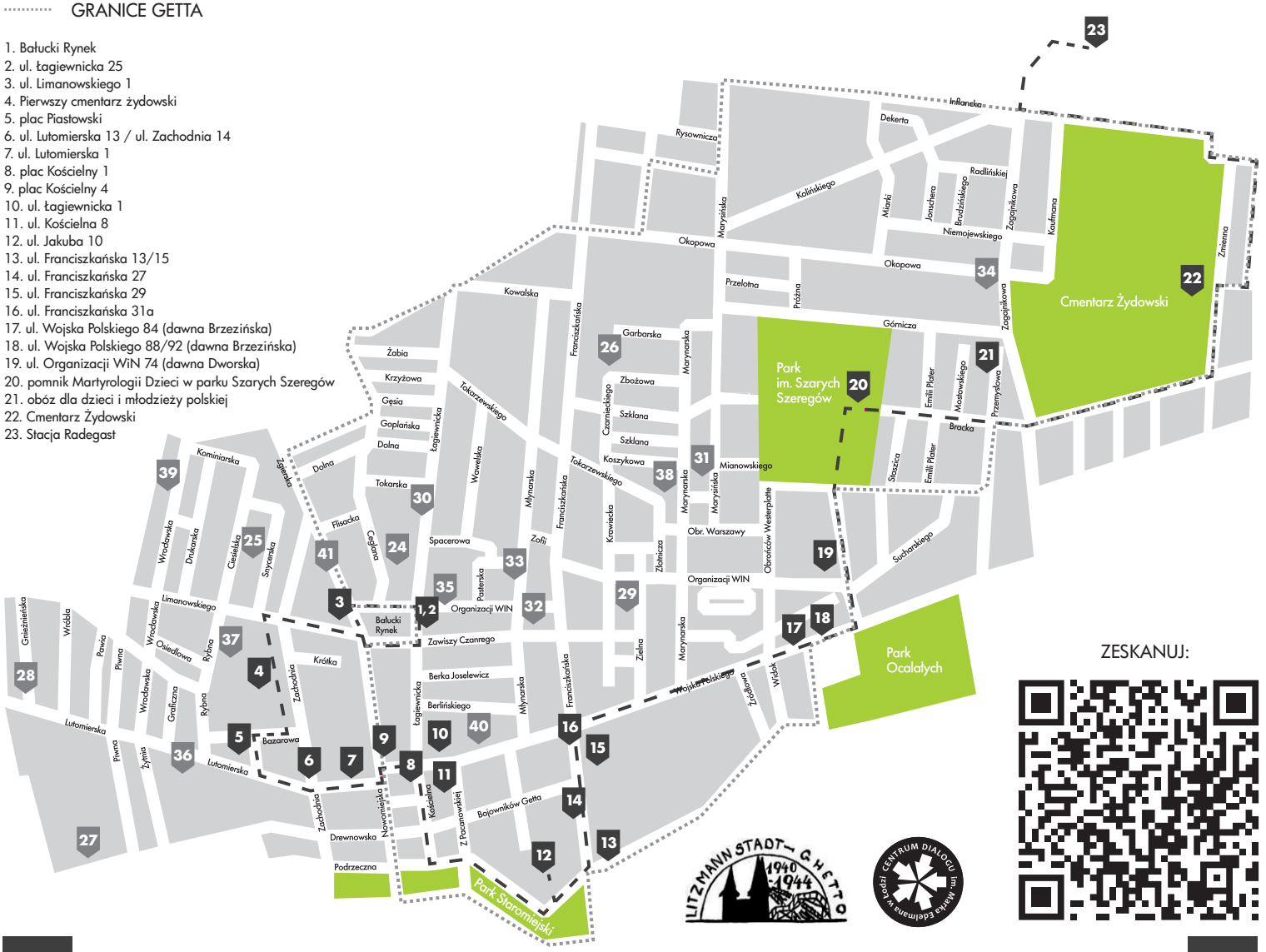

ZESKANUJ:

PRZEJŚCIE NAD ULICĄ ZGIERSKĄ PRZY PLACU KOŚCIELNYM

8 PLAC KOŚCIELNY 1

Obok Rynku Bałuckiego było to drugie z centralnych i najbardziej charakterystycznych miejsc getta łódzkiego. W pobliżu, nad wyłączoną z granic getta ulicą Zgierską, przerzucono most. Znajdujący się na placu kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP z rozkazu okupacyjnych władz niemieckich w latach 1941-1944 służył jako magazyn zrabowanego mienia żydowskiego, a także jako sortownia pierza i puchu.

9 PLAC KOŚCIELNY 4

W budynku znajdowała się siedziba wydziałów ewidencji ludności: Biura Meldunkowego,Urzędu Stanu Cywilnego, Oddziału Statystycznego, archiwum, Kolegium Rabinackiego oraz poczty w Litzmannstadt Getto. Tutaj powstawał jeden z najważniejszych dokumentów II wojny światowej, „Kronika getta łódzkiego".

10 UL. ŁAGIEWNICKA 1

Miejsce nazywane było placem Jojne Pilcera. Funkcjonował tu żydowski plac targowy, gdzie kwitło życie niemal takie jak przed wojną. Jesienią 1941 r. Rumkowski postanowił zamknąć targowisko i przekształcić je w centralną składnicę warzyw. W budynku również znajdowała się kuchnia dla lekarzy z Litzmannstadt Getto.

11 UL. KOŚCIELNA 8

Budynek parafialny kościoła pw. Wniebowzięcia NMP nazywany był przez mieszkańców getta „czerwonym domkiem". Znajdowała się tu siedziba niemieckiej policji kryminalnej, tzw. Kripo, miejsce kaźni i tortur mieszkańców getta. Kripo zwalczało przemyt, wykrywało i odbierało mieszkańcom getta ukrywane mienie. Niemcy przeprowadzali rewizje o każdej porze dnia i nocy, do zeznań zmuszali torturami i biciem.

12 UL. JAKUBA 10

Od początku istnienia getta do maja 1940 r. znajdował się tutaj punkt zborny dla ludności z obszaru Łodzi, która miała przenieść się na teren getta. Tutaj otrzymywała przydziały do mieszkań. Od października 1941 r. urządzono siedzibę Żydów przesiedlonych z Wiednia i Pragi, stąd nazwy kolektywów „Wiedeń II" i „Praga V". Od maja 1942 r., gdy wielu z nich Niemcy wywieźli do obozu w Kulmhof am Ner (Chełmno nad Nerem), budynek przeznaczono na resort krawiecki i Centralną Składnicę Surowców.

13 UL. FRANCISZKAŃSKA 13/15

Ulica Franciszkańska była najdłuższą ulicą getta. Na obu jej krańcach, południowym (w kordegardzie pałacu Biedermannów) i północnym (róg ul. Okopowej), mieściły się dwie z pięciu niemieckich wartowni. W budynku pod numerem 13/15 do października 1941 r. działała szkoła. Potem Niemcy umieścili w nim Żydów przesiedlonych z Pragi (kolektyw „Praga II"). Następnie, po wywózkach do obozów zagłady w 1942 r., w budynku uruchomiono resort bieliźniarski i odzieżowy.

14 UL. FRANCISZKAŃSKA 27

Znajdujący się na tej posesji kościół mariawitów początkowo był nieużywany, potem został przekształcony w magazyn. Stojąca przed kościołem figura Matki Boskiej przetrwała dzięki temu, że obudowano ją deskami. W należących do parafii budynkach od maja 1940 r. znajdowała się siedziba I rewiru policji żydowskiej, czyli służby porządkowej (Ordnungsdienst) i sądu doraźnego (Schnellgericht). Funkcjonował tu także wydział szkolny, który kierował sprawami dzieci i młodzieży oraz organizował kolonie i półkolonie na Marysinie. Jesienią 1942 r. umieszczono tu przesiedleńców z Pragi (kolektyw „Praga III"). Na początku 1942 r. była to siedziba Komisji Wysiedleńczej, sporządzającej listy osób wysyłanych przez Niemców do obozów zagłady.

15 UL. FRANCISZKAŃSKA 29

Zarówno w budynku frontowym, jak i w oficynie, w początkowym okresie istnienia getta mieściła się szkoła podstawowa. Od października 1941 r. szkoła musiała zawiesić swą działalność, ponieważ budynek przeznaczono na siedzibę przesiedleńców z Pragi (kolektyw „Praga IV"). Od maja 1942 r. była tu siedziba resortu krawieckiego, gdzie organizowano kursy krawieckie dla młodzieży.

16 UL. FRANCISZKAŃSKA 31A

Od 17 października 1941 r. w budynku przedwojennego kina „Bajka" znajdowała się siedziba Żydów przesiedlonych z Hamburga (kolektyw „Hamburg"). Potem Niemcy urządzili w tym miejscu synagogę reformowaną dla ludności przybyłej z Europy Zachodniej, funkcjonującą do kwietnia 1942 r.

17 UL. WOJSKA POLSKIEGO 84 (DAWNA BRZEZIŃSKA)

Od 5 listopada 1941 r. w kwartale dzisiejszych ulic: Wojska Polskiego, Obrońców Westerplatte, Starosikawskiej i Głowackiego, Niemcy wyodrębnili tzw. obóz cygański. Władze niemieckie zamknęły w nim ponad 5 tys. Romów z pogranicza austro-węgierskiego, w tym ponad połowę stanowiły małe dzieci. Z dwóch stron obóz odgrodzono prawie dwumetrową fosą, od strony getta pilnowany był przez żydowską policję. Wskutek chorób, zwłaszcza epidemii tyfusu, w krótkim czasie zmarło tam ponad 600 więźniów, pozostałych Niemcy wywieźli w styczniu 1942 r. do obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem (Kulmhof am Ner). Były to pierwsze ofiary przywiezione z łódzkiego getta.

18 UL. WOJSKA POLSKIEGO 88/92 (DAWNA BRZEZIŃSKA)

Po likwidacji obozu cygańskiego w styczniu 1942 r. w kompleksie budynków utworzono resort obuwia słomianego. Wytwarzano tu buty ze słomy dla żołnierzy niemieckich, przebywających na froncie wschodnim. W okresie funkcjonowania resortu pracowało tam ok. 7 tys. osób, w tym 3,5 tys. dziewcząt i chłopców.

19 UL. ORGANIZACJI WiN 74 (DAWNA DWORSKA)

Do września 1942 r. siedziba domu starców oraz przytułek dla bezdomnych. Po wywózce starców, podczas tzw. szpery, ulokowano tam szpital zakaźny, w którym leczono m.in. dzieci polskie z obozu przy ul. Przemysłowej.

20 POMNIK MARTYROLOGII DZIECI W PARKU IM. SZARYCH SZEREGÓW

Pomnik, zaprojektowany przez Jadwigę Janus i Ludwika Mackiewicza, powstał w maju 1971 r., aby uczcić pamięć i oddać hołd małym więźniom z obozu dla polskich dzieci i młodzieży. W pobliskiej Szkole Podstawowej nr 81 (ul. E. Plater 28/32) znajduje się Izba Pamięci.

21 OBÓZ DLA DZIECI I MŁODZIEŻY POLSKIEJ

Obóz powstał w grudniu 1942 r. w obrębie dzisiejszych ulic: Brackiej, Emilii Plater, Górniczej i Zagajnikowej. Niemcy głosili, że to obóz dla młodocianych polskich kryminalistów. W rzeczywistości był to obóz koncentracyjny dla dzieci i młodzieży w wieku od kilku do 16 lat. Dzieci musiały pracować od świtu do wieczora, wiele zmarło z głodu, zimna i wycieńczenia. Do stycznia 1945 r. przez obóz przeszło około 1600 dzieci polskich. Pochodziły one z terenów włączonych do Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa. Były to także dzieci, których rodzice zostali zamordowani lub przebywali w więzieniach, posądzeni przez okupanta o udział w konspiracji.

22 CMENTARZ ŻYDOWSKI W ŁODZI
UL. BRACKA (WEJŚCIE OD UL. ZMIENNEJ)

Patrz strona 13.

23 STACJA RADEGAST

Patrz strona 27.

Źródło: commons.wikimedia.org
Archiwum Fotograficzne Stefana Baluka - Narodowe Archiwum Cyfrowe Sygnatura: 37-901-6,
Roman Harbar, Zofia Tokarz, Jacek Wilczur, "Czas niewoli, czas śmierci", Interpress, Warszawa 1979

APEL W OBOZIE WYCHOWAWCZYM DLA MŁODYCH POLAKÓW POLICJI BEZPIECZEŃSTWA W ŁODZI

POZOSTAŁE OBIEKTY NA SZLAKU

24. UL. CEGLANA 7

Siedziba centralnego magazynu i sortowni mienia po zlikwidowanych przez Niemców gettach prowincjonalnych w Kraju Warty.

25.UL. CIESIELSKA 7

Siedziba Banku Skupu Kosztowności, Przedmiotów Wartościowych i Odzieży.

26.UL. CZARNIECKIEGO 14

W tym miejscu znajdował się zespół budynków centralnego więzienia dla Żydów, skazanych przez wymiar sprawiedliwości getta. W okresie wysiedleń - punkt zborny osób skierowanych przez Niemców do obozów zagłady.

27.UL. DREWNOWSKA 75

Szpital nr 2 zlikwidowany we wrześniu 1942 r., a następnie siedziba resortu dziewiarskiego

28.UL. GNIEŹNIEŃSKA 20/22

Siedziba żydowskiej prokuratury, sądu i urzędu śledczego.

29.UL. KRAWIECKA 3

Dom kultury („Kulturhaus") – miejsce koncertów, rewii, spektakli, okolicznościowych uroczystości i spotkań Rumkowskiego z aktywem getta.

30.UL. ŁAGIEWNICKA 34/36

Do połowy września 1942 r. szpital nr 1, siedziba wydziału zdrowia i (na pierwszym piętrze) mieszkanie Rumkowskiego, a następnie siedziba resortu krawieckiego. Po likwidacji getta – obóz zbiorczy dla osób wybranych przez niemieckie władze okupacyjne do pracy w fabrykach na terenie Niemiec.

31.UL. MARYNARSKA 55

Pracownia fotograficzna Mendla Grosmana – fotografa, dokumentalisty dziejów getta.

32.UL. MŁYNARSKA 25

Od końca listopada 1941 r. siedziba przesiedleńców z Hamburga (kolektyw „Hamburg"), do maja 1942 r., później – siedziba resortu bieliźniarskiego.

33.UL. MŁYNARSKA 32

Lokal „wielkiej" kuchni gminnej, centralnej składnicy macy; od maja 1942 r. siedziba komisji lekarskiej ds. wysiedleń.

34.UL. OKOPOWA 119

Dom sierot, punkt zborny deportowanych do obozów zagłady.

35.UL. ORGANIZACJI WiN (DAWNA DWORSKA) 1/3

Siedziba Sekretariatu ds. Próśb i Skarg, Wydziału Personalnego, Centralnej Księgowości i Wydziału Opieki Społecznej.

36.UL. RYBNA 8

Siedziba wydziałów: Kwaterunkowego, Kartek żywnościowych, Wydziału dla Wysiedlonych i Komisji Wysiedleńczej. Tu Niemcy sporządzali listy transportów Żydów z Europy Zachodniej wywożonych do obozu zagłady. Miejsce pobytu skazańców przed egzekucją.

37.UL. RYBNA 15

Budynek szkoły powszechnej, a od października 1941 r. siedziba przesiedleńców z Düsseldorfu (kolektyw „Düsseldorf"); od maja 1942 r. resort pantofli.

38.UL. SZKLANA 7

Tu w okresie wysiedleń znajdował się punkt zborny deportowanych do obozów zagłady.

39.UL. URZĘDNICZA 11

Siedziba przesiedleńców z Berlina (kolektyw „Berlin III"); od maja 1942 r. zakład pędzli i szczotek.

40.UL. WOJSKA POLSKIEGO (DAWNA BRZEZIŃSKA) 10

Siedziba drukarni w Litzmannstadt Getto i zakładu malowania szyldów.

41.UL. ZGIERSKA 70

Siedziba przesiedleńców z Frankfurtu (kolektyw „Frankfurt"), a od maja 1942 r. Wydziału Odzieżowego, rozdzielającego przechodzoną odzież i obuwie mieszkańcom getta.

UPAMIĘTNIENIE ŁÓDZKICH ŻYDÓW

Historycznie miasto nad Łódką stanowiło mieszankę czterech narodowości: polskiej, niemieckiej, rosyjskiej i żydowskiej. Charakter wieloetnicznej Łodzi kreowały zarówno instytucje specyficzne dla zamkniętego kręgu kulturalnego poszczególnych nacji, jak i te, które tworzyły wartości wspólne, uniwersalne dla rozwoju i tradycji miasta. Kres kwitnącej wielokulturowości przyniósł wybuch II wojny światowej. Ponad 1/3 mieszkańców Łodzi została zamknięta przez Niemców w getcie i zmuszona do niewolniczej pracy. Na skutek chorób i niemieckiej eksterminacji zginęło ponad 90 procent więźniów Litzmannstadt Getto. Z 230 000 osób przeżyło około 12 000.

Inicjatywę uczczenia tragicznych wydarzeń w Litzmannstadt Getto podjęły władze Łodzi w połowie lat 90. XX wieku, ale dopiero działania prezydenta miasta Łodzi Jerzego Kropiwnickiego, zrealizowane przy okazji 60. rocznicy likwidacji Litzmannstadt Getto, miały ogromny oddźwięk i międzynarodowy wymiar. Współorganizatorem obchodów rocznicowych była Gmina Wyznaniowa Żydowska. Prace nad przygotowaniem kompleksowych projektów upamiętniających łódzkich Żydów rozpoczęły się w roku 2003. Włączyło się w nie kilkadziesiąt instytucji z kraju i zagranicy; powołano Komitet Honorowy, w skład którego weszły osobistości z całego świata. W 60. rocznicę zgładzenia przez Niemców społeczności żydowskiej Łodzi została przywrócona historyczna pamięć. W uroczystościach brali udział łodzianie oraz goście z Polski i zza zagranicy: Polacy, Żydzi i Niemcy; młodzież, uczniowie, a przede wszystkim Ocalali i ich rodziny. 29 sierpnia 2004 r. w Marszu Pamięci, z cmentarza żydowskiego na Stację Radegast, przeszło ponad 5 tys. osób. Władze miasta rozpoczęły również budowę kompleksu pomników upamiętniających Litzmannstadt Getto: Stację Radegast i Park Ocalałych.

fot. Centrum Dialogu

POMNIK W PARKU OCALAŁYCH

Pięć lat później – w sierpniu 2009 r. – w Parku Ocalałych odsłonięto Pomnik Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata – Polaków Ratujących Żydów podczas II wojny światowej. Kolejnym etapem było powołanie przez Radę Miejską Łodzi instytucji zajmującej się wielokulturową przeszłością Łodzi, ze szczególnym uwzględnieniem kultury łódzkich Żydów, a także propagowaniem idei tolerancji i szacunku wobec innych. Centrum Dialogu ruszyło w 2011 roku, nosi imię Marka Edelmana. Od stycznia 2014 r. ma swoją siedzibę w Parku Ocalałych.

więcej : www.centrumdialogu.com

STACJA RADEGAST - MEMORIAŁ RADEGAST

Stacja zwana też „bocznicą na Marysinie", to jeden z najważniejszych obiektów związanych z historią Litzmannstadt Getto. Było to miejsce przeładunku żywności, opału i surowców oraz załadunku produkcji getta. Od 1941 r. funkcjonowała jako stacja końcowa dla deportowanych Żydów z Europy Zachodniej, m.in. z Berlina, Pragi, Wiednia, Luksemburga, a także Cyganów z Burgenlandu. Od stycznia 1942 r. wyruszały stąd transporty Żydów do obozów zagłady w Kulmhof am Ner i w Auschwitz-Birkenau. Do końca sierpnia 1944 r. z Litzmannstadt Getto Niemcy wywieźli do obozów zagłady 150 tys. Żydów. Memoriał na stacji Radegast poświęcony jest pamięci ofiar Litzmannstadt Getto. Składa się z oryginalnego budynku stacji, Tunelu Deportowanych oraz Holu Miast, gdzie upamiętniono miasta i miasteczka, z których mieszkańcy trafili do łódzkiego getta. Pomnik został zaprojektowany przez Czesława Bieleckiego. Obecnie jest filią Muzeum Tradycji Niepodległościowych.

fot. A. Wach

STACJA RADEGAST - MEMORIAŁ RADEGAST

Memoriał Radegast został zbudowany dzięki pomocy finansowej następujących instytucji, władz miast oraz osób prywatnych: rząd RP, Josef Buchmann (Niemcy), miasta: Wiedeń, Frankfurt nad Menem, Tel Awiw, Luksemburg, Berlin, Haim Gueron (Izrael), Przedsiębiorstwo Budownictwa Ogólnego w Łodzi, Siemens Spółka z o.o., Skanska SA.

STACJA RADEGAST – Oddział Muzeum Tradycji Niepodległościowych

al. Pamięci Ofiar Litzmannstadt Getto 12
tel. (+48) 42 291 36 27
www.muzeumtradycji.pl

GODZINY OTWARCIA:
pn. - wt.: 09:00 - 17:00
śr. - czw.: 10:00 - 18:00
pt.: nieczynne
sob. - nd.:10:00 - 16:00

PARK OCALAŁYCH

ul Wojska Polskiego 83

Powstał w 2004 r. w związku z organizowanymi przez miasto uroczystościami 60. rocznicy likwidacji Litzmannstadt Getto. Jego zalążkiem był pomysł Ocalałej z łódzkiego getta – Haliny Elczewskiej, aby posadzić w Łodzi drzewa symbolizujące tych, którzy przeżyli holocaust. Ideę tę podjął ówczesny prezydent Łodzi – Jerzy Kropiwnicki. 30 sierpnia 2004 r. pierwsze drzewka posadziło 387 osób – Ocalałych, którzy przyjechali na uroczystości z całego świata. Potem idea rozszerzała się w latach 2005-2009. Autorkami projektu są: dr inż. Grażyna Ojrzyńska, architekt krajobrazu i mgr inż. architekt Monika Michnowska.

Park Ocalałych znajduje się w dolinie rzeki Łódki, na pograniczu getta, pomiędzy ulicami: Wojska Polskiego, Oblęgorską i ogródkami działkowymi przy ul. Źródłowej, zajmuje powierzchnię 8,5 ha. Jego osią kompozycyjną jest 150-metrowa aleja Arnolda Mostowicza, łącząca Pomnik Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata z Kopcem Pamięci. W ten sposób powstało miejsce niezwykłe, łączące zakorzenioną głęboko pamięć o bolesnej przeszłości z nadzieją związaną z przetrwaniem i budową nowego życia.

W ciągu 10 lat już ponad 570 osób i rodzin, które przeżyły koszmar holocaustu, zostało uhonorowanych swoim miejscem w Parku Ocalałych. Nazwiska osób i rodzin, którym zostały nadane certyfikaty sygnowane przez Prezydenta Miasta Łodzi, są wyryte na marmurowych tablicach ułożonych wzdłuż alei Arnolda Mostowicza. Są to osoby, które powojenne losy rzuciły w różne zakątki świata, od Polski, Francji, Szwecji czy Izraela, po Stany Zjednoczone, Argentynę czy Australię. Tabliczkę z numerem zero ma drzewko Haliny Elczewskiej. W Parku Ocalałych posadzone zostały m.in.: dęby, graby, jesiony, sosny, jawory, modrzewie, brzozy, świerki, lipy, buki, klony, a także śliwy i jabłonie, korkowce, surmie i tulipanowce.

PARK OCALAŁYCH

POMNIK SPRAWIEDLIWYCH WŚRÓD NARODÓW ŚWIATA

- Polaków Ratujących Żydów podczas II Wojny Światowej

Został odsłonięty w sierpniu 2009 roku, w 65. rocznicę likwidacji Litzmannstadt Getto. Ma formę sześcioramiennej gwiazdy Dawida (symbol narodu żydowskiego), którą tworzą betonowe ściany z nazwiskami Polaków – Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata, którzy w czasie II wojny światowej ratowali Żydów i zostali oznaczeni medalem przyznawanym od 1963 roku przez Instytut Yad Vashem w Jerozolimie. Na wysokim trójkątnym cokole znajduje się polski orzeł wykonany z białego trawertynu i napis: „Polakom ratującym Żydów w latach 1939-1945" oraz cytaty z Talmudu i Ewangelii w językach polskim, angielskim i hebrajskim: „Kto ratuje jedno życie, ratuje cały świat" i „Miłuj bliźniego swego jak siebie samego".

fot. Centrum Dialogu

POMNIK SPRAWIEDLIWYCH WŚRÓD NARODÓW ŚWIATA

Na tablicach znajdują się nie tylko nazwiska pojedynczych osób, ale całych rodzin, a nawet ich sąsiadów. Warto przypomnieć, że tylko w Polsce (w odróżnieniu od innych krajów okupowanej przez Niemców Europy) obowiązywała kara śmierci za ratowanie osób narodowości żydowskiej. Za ukrywanie Żydów kara groziła całej rodzinie, a niejednokrotnie i sąsiadom. Cokół pomnika znajduje się nad lustrem wodnym zbiornika utworzonego na rzece Łódce.

Autorem monumentu jest Czesław Bielecki, a jego głównym fundatorem – Ocalały z łódzkiego getta, Josef Buchmann z Frankfurtu. Budowę finansowo wsparli także: Zakład Energetyczny Łódź-Teren S.A., Siemens Spółka z o.o., Polskie Sieci Elektroenergetyczne Operator S.A., Jehuda Widawski z Izraela, Powszechna Kasa Oszczędności Bank Polski S.A.Josef Buchmann (Niemcy), miasta: Wiedeń, Frankfurt nad Menem, Tel Awiw, Luksemburg, Berlin, Haim Gueron (Izrael), Przedsiębiorstwo Budownictwa Ogólnego w Łodzi, Siemens Spółka z o.o., Skanska SA.

CENTRUM DIALOGU IM. MARKA EDELMANA

Instytucja kultury utworzona przez Radę Miejską Łodzi w 2010 r. Statutowym zadaniem Centrum Dialogu jest promowanie wielokulturowego i wieloetnicznego dziedzictwa Łodzi, ze szczególnym uwzględnieniem kultury żydowskiej, a istotnym elementem pracy jest działanie na rzecz upamiętnienia Ocalałych i Sprawiedliwych oraz ich rodzin, a także upowszechnianie idei tolerancji, przeciwdziałanie przejawom rasizmu, ksenofobii i braku szacunku wobec ludzi o odmiennych światopoglądach, pochodzeniu czy kulturze w dzisiejszym świecie. Centrum Dialogu prowadzi działalność edukacyjną i kulturalną: organizuje wykłady, koncerty, spektakle teatralne, projekcje filmowe, wydaje książki. Współpracuje z różnymi instytucjami w Polsce i za granicą, m.in. z Żydowskim Instytutem Historycznym w Warszawie, Instytutem Pamięci Yad Vashem w Jerozolimie, Memorial de la Shoah w Paryżu czy Muzeum Holocaustu w Waszyngtonie. Uczy historii, tolerancji i szacunku wobec osób reprezentujących różne kultury.

Od stycznia 2014 roku Centrum Dialogu funkcjonuje w nowej siedzibie w Parku Ocalałych. Autorami projektu są: Uri Shetrit i Witold Gilewicz. Budowa został sfinansowana ze środków Urzędu Miasta Łodzi, przy wsparciu finansowym rodziny Zisserów z Izraela.

fot. Centrum Dialogu

CENTRUM DIALOGU IM. MARKA EDELMANA

CENTRUM DIALOGU

ul. Wojska Polskiego 83, 91-755 Łódź
tel. (+48) 42 636 38 21
e-mail: biuro@centrumdialogu.com
www.centrumdialogu.com

DODATKOWE INFORMACJE

GMINA WYZNANIOWA ŻYDOWSKA W ŁODZI

Na terenie siedziby Gminy Wyznaniowej Żydowskiej mieszczą się: biura, synagoga, stołówka charytatywna, Dom Dziennego Pobytu dla seniorów, dom gościnny „Linat Orchim" (107 miejsc noclegowych w pokojach dwu-, trzy- i czteroosobowych), Centrum Kultury Żydów (sala spotkań i wykładów).

Gmina jest właścicielem czynnej synagogi przy ul. Pomorskiej nr 18, zabytkowej synagogi przy ul. Rewolucji 1905 roku nr 28 oraz największego cmentarza żydowskiego w Europie położonego w Łodzi przy ul. Brackiej 40 oraz kilkudziesięciu cmentarzy w dawnym i obecnym województwie łódzkim.

Modlitwy w erew Szabat, soboty oraz kidusze, modlitwy we wszystkie dni świąteczne oraz dni powszednie. Gmina Wyznaniowa w Łodzi współpracuje z żydowskimi organizacjami działającymi w Polsce oraz AJDC JOINT, Claims Conference, Organizacją Byłych Mieszkańców Łodzi w Izraelu, Institute Shem Olam w Izraelu, Institute Yad Vashem i Światową Organizacją Aleksander Chasidim.

Przy ul. Pomorskiej mieszczą się również: Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce Oddział Łódź, Stowarzyszenie Żydów Kombatantów i Poszkodowanych w II Wojnie Światowej, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Kultury Żydów „Wspólne Korzenie", Stowarzyszenie Dzieci Holocaustu oraz Fundacja Monumentum Iudaicum Lodzense.

ul. Pomorska 18, 91-416 Łódź
tel. (+48) 42 633 51 56 | tel. / fax (+48) 42 632-04-27
e-mail: symcha@jewishcommunity.org.pl | www.jewishlodz.org.pl

FUNDACJA MONUMENTUM IUDAICUM LODZENSE

Założona została przez władze Łodzi, Związek Byłych Mieszkańców Łodzi w Izraelu oraz Światową Organizację ds. Żydowskich Restytucji w 1997 r. Pierwszym prezydentem Fundacji był jej inicjator - Arnold Mostowicz (1914-2002).

Głównym celem działalności Fundacji jest ratowanie cmentarza żydowskiego przy ul. Brackiej oraz przywracanie i utrwalanie pamięci o łódzkiej społeczności żydowskiej. Równie ważnym zadaniem jest upowszechnianie wiedzy o holocauście i dziejach łódzkiego getta. Współpracując z instytucjami, takimi jak archiwa, muzea, wydawnictwa, szkoły, placówki kulturalno-oświatowe, Fundacja prowadzi działalność wydawniczą oraz inicjuje i wspiera działalność kulturalno-edukacyjną. Swoje cele realizuje wspólnie z Gminą Wyznaniową Żydowską w Łodzi, Związkiem Byłych Mieszkańców Łodzi w Izraelu oraz Urzędem Miasta Łodzi.Fundacja prowadzi bardzo ważną i bogatą stronę internetową www.lodzjews.org. Aktualnie pracuje nad koncepcją Wirtualnego Muzeum Łódzkich Żydów.

ul. Pomorska 18, 91-416 Łódź
tel./fax: (+48) 42 639 72 33
e-mail: fundacja@lodzjews.org | www.lodzjews.org

FUNDACJA RONALDA S. LAUDERA

Głównymi celami działalności Fundacji Laudera są edukacja i upowszechnianie tradycji oraz kultury żydowskiej. Łódzki Klub Fundacji organizuje spotkania adresowane do osób w różnym wieku – młodzieży, rodzin z dziećmi, osób starszych oraz do wszystkich zainteresowanych poznawaniem tradycji, kultury żydowskiej oraz współczesnego judaizmu. Spotkania i wykłady są otwarte dla zainteresowanych. W klubie odbywają się spotkania z okazji powitania szabatu oraz świąt żydowskich, prowadzone są kursy języka hebrajskiego oraz studia nad Biblią (Torą) stacjonarne oraz przez Internet, odbywają się gościnne wykłady o żydowskiej tradycji i historii. Ważnym zadaniem Fundacji w Łodzi jest organizowanie edukacyjno-wypoczynkowych obozów dla żydowskich rodzin.

Przy Fundacji działa Stowarzyszenie Żydowskie Magen Dawid, którego celem jest propagowanie tradycji i kultury żydowskiej. Klub w Łodzi wydaje biuletyn Magen Dawid wraz z nagraniami CD lub DVD z wykładami rabinów, rozsyła systematycznie Informator internetowy, prowadzi stronę internetową www.lauder.lodz.pl.

W klubie Laudera działa biblioteka oraz księgarnia, gdzie można nabyć prasę oraz książki o tematyce żydowskiej.

Klub Laudera w Łodzi
ul. Narutowicza 24, 90-135 Łódź
tel. (+48) 501 271 721 | (+48) 501 288 152 | tel./fax (+48) 42 630 14 50
e-mail: lodzlauder@idsl.pl | www.lauder.lodz.pl

POSZUKIWANIA GROBÓW ORAZ INFORMACJI NA TEMAT OSÓB, KTÓRE PRZEBYWAŁY W GETCIE

Archiwum Żydów łódzkich przy Gminie Wyznaniowej Żydowskiej posiada:
- okupacyjne adresy więźniów getta
- dane osób pochowanych na łódzkim cmentarzu żydowskim
- inne dokumenty umożliwiające poszukiwania genealogiczne.

KONTAKT:

Gmina Wyznaniowa Żydowska
Fundacja Monumentum Iudaicum Lodzense

ARCHIWUM URZĘDU STANU CYWILNEGO

W archiwum Urzędu Stanu Cywilnego Łódź - Centrum znajdują się akta stanu cywilnego zdarzeń, które nastąpiły na terenie Łodzi w ciągu ostatnich 100 lat oraz akta stanu cywilnego odtworzone w postępowaniu sądowym w okresie od 28 października 1947 roku do 30 kwietnia 1952 roku (akty urodzenia, akty małżeństwa, akty zgonu). Odpisy wydaje się na wniosek osoby, której stan cywilny został w akcie stwierdzony, najbliższych krewnych lub przedstawiciela ustawowego. Z wnioskiem może wystąpić także każda osoba, która wykaże interes prawny do otrzymania dokumentu. Wymagane dokumenty: wniosek o wydanie odpisu, dowód tożsamości, udokumentowane pokrewieństwo lub powinowactwo, lub przedstawienie interesu prawnego do pobrania odpisu.

Urząd Stanu Cywilnego Łódź-Centrum
al. Piłsudskiego 100, 92-326 Łódź,
tel. +48 (42) 638 53 03, fax +48 (42) 638 53 13,
e-mail: usc.centrum@uml.lodz.pl

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W ŁODZI

Zasób archiwum stanowią akta XIX- i XX-wieczne. Największa ich część to dokumenty władz samorządowych oraz administracji państwowej z dawnych guberni piotrkowskiej oraz kaliskiej, a także późniejszego województwa łódzkiego. Cenne do badań genealogicznych i biograficznych są XIX-wieczne akta stanu cywilnego. Charakterystyczne dla archiwum łódzkiego są akta dawnych fabryk, instytucji bankowych i kredytowych. W zbiorach znajdują się także akta instytucji wymiaru sprawiedliwości, szkół, rodzinno-majątkowe, partii politycznych z lat 1945-1990 oraz organizacji i stowarzyszeń społecznych. Cennym uzupełnieniem zasobu są zbiory: druków i pism ulotnych, dyplomów, ikonograficzny, kartograficzny oraz teatraliów łódzkich. Archiwum dysponuje też biblioteką posiadającą bogaty zbiór wydawnictw regionalnych.

Archiwum udostępnia swe zbiory do celów naukowych, genealogicznych i gospodarczych w pracowniach naukowych. Kancelaria przyjmuje wnioski o przeprowadzanie poszukiwań – kwerend archiwalnych. Przesyłać je można również listownie lub pocztą elektroniczną, pamiętając jednak o podaniu imienia i nazwiska oraz tradycyjnego adresu.

Archiwum Państwowe w Łodzi
pl. Wolności 1, 91-415 Łódź
tel. (+48) 42 632 62 01 | fax (+48) 42 632 02 11
e-mail: kancelaria@lodz.ap.gov.pl | www.lodz.ap.gov.pl

DRZEWKA OCALAŁYCH

Osoby, które były w Litzmannstadt Getto lub ich rodziny mogą ubiegać się o przyznanie drzewka w Parku Ocalałych.

Procedura: pisemne zgłoszenie, przesłane listem lub e-mailem do Centrum Dialogu im. Marka Edelmana (patrz strona 29) Centrum występuje w imieniu Ocalałego o przyznanie certyfikatu potwierdzającego przyznanie drzewka i przesyła pod wskazany adres. Cała procedura jest bezpłatna, a drzewka zapewnia Zieleń Miejska Łodzi.

fot. Centrum Dialogu

"DRZEWKA OCALAŁYCH" PRZY CENTRUM DIALOGU IM. MARKA EDELMANA

LOGO GETTA

Autorem rysunku przedstawiającego sylwetkę kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, najwyższego budynku na terenie łódzkiego getta jest Abraham Koplowicz. Urodzony 18 lutego 1930 roku w Łodzi, był jedynym dzieckiem Mendla i Yochet Gittel Koplowiczów.

Wywieziony z getta wraz z rodzicami w ostatnim transporcie do Oświęcimia, zginął w komorze gazowej we wrześniu 1944 roku, mając zaledwie czternaście lat.

Mendel Koplowicz, jedyny ocalały z całej rodziny, odnalazł po powrocie do Łodzi na strychu budynku kilka pamiątek, w tym szkolny zeszyt, na okładce którego widniała ilustracja z napisem „Litzmannstadt Ghetto - Abraham Koplowicz".

Dzięki uprzejmości Eliezera Grynfelda, przyrodniego brata Abramka.

INFORMACJA TURYSTYCZNA

- ul. Piotrkowska 87, tel. (+48) 42 638 59 55
  godziny otwarcia:
  maj – wrzesień: pn.-pt. 9-19, sb.-nd. 10-15,
  październik – kwiecień: pn.-pt. 9-18, sb.-nd. 10-15

- Dworzec PKP Łódź Kaliska, ul. Karolewska 55
  tel. (+48) 42 205 42 00
  godziny otwarcia: pn.-pt. 9-17, sb.-nd. 10-15

- Port Lotniczy im. Wł. Reymonta, ul. Maczka 35
  tel. (+48) 42 253 14 03
  godziny otwarcia: pn.-pt. 9-17, sb – nieczynne, nd. 10-15

- Stary Rynek 1
  tel. (+48) 42 661 46 66
  godziny otwarcia: pn.-pt. 12-18

- Manufaktura Rynek
  tel. (+48) 695 131 113
  godziny otwarcia: pn.-sb. 10-22, nd. 10-21

www.cit.lodz.pl | www.turystyczna.lodz.pl

Biuro Promocji,
Turystyki i Współpracy z Zagranicą
Departament Prezydenta UMŁ
ul. Piotrkowska 87, 90-423 Łódź
tel. (+48) 42 638 44 76
fax (+48) 42 638 40 89
promocja@uml.lodz.pl
www.lodz.pl

Centrum Dialogu
im. M. Edelmana
ul. Wojska Polskiego 83, 91-755 Łódź
tel. (+48) 42 636 38 21
biuro@centrumdialogu.com
www.centrumdialogu.com

29 sierpnia 1944 roku do obozu koncentracyjnego w Auschwitz Birkenau z Litzmannstadt Getto został wywieziony ostatni transport Żydów. Tę datę uznaje się za dzień likwidacji getta utworzonego przez Niemców na terenie Łodzi pięć lat wcześniej. To jednocześnie symboliczny koniec wielokulturowej Łodzi, której Żydzi stanowili ważną część. Od kilkunastu lat mieszkańcy Łodzi starają się pamiętać o tej dacie. Miasto organizuje oficjalne uroczystości. Na cmentarzu żydowskim odmawiane są modlitwy za zmarłych, na stacji Radegast przemawiają goście z całego świata.

Uroczystości upamiętniające likwidację Litzmannstadt Getto są oddaniem hołdu wszystkim ofiarom Holocaustu. Nie tylko tym, którzy zginęli w Łodzi, ale także tym, co zostali wywiezieni i wymordowani w różnych obozach i kaźniach. Drugim celem rocznicowych uroczystości jest przypominanie, że miasto było niegdyś wspólnotą narodów, religii i kultur, a Żydzi stanowili ogromnie ważną część społeczności Łodzi i współtworzyli miasto pozostawiając w nim fabryki, pałace, szkoły i szpital, które do dziś służą mieszkańcom.

ŁÓDŹ

LITZMANNSTADT-GHETTO 1940-1944

CENTRUM DIALOGU im. Marka Edelmana w Łodzi